पृथिव्यां प्रथमे देवी सुयज्ञेनैव पूजिता।
शङ्करेणोपदिष्टेन पुण्यक्षेत्रे च भारते॥
त्रिषु लोकेषु ततपश्चादाज्ञया परमात्मनः।
पुष्पधूपादिभिर्भक्त्या पूजिता मुनिभिः सुरैः॥
कलया याः समुद्भूताः पूजितास्ताश्च भारते।
पूजिता ग्रामदेवश्च ग्रामे च नगरे मुने!॥
एवं ते कथितं सर्व्वं प्रकृतेश्चरितं शुभम्।
यथागमं लक्षणञ्च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे प्रकृतिचरितं नामानुक्रमः प्रथमोऽध्यायः॥ *॥ पुरुषनाम्नोऽग्रे प्रकृतेर्नाम्न उच्चार्य्यता यथा,—

नारद उवाच।

"आदौ राधां समुच्चार्य्य पश्चात् कृष्णं विदुर्बुधाः।
निमित्तमस्य मां भक्तं वद भक्तजनप्रिय!॥

श्रीनारायण उवाच।

निमित्तमस्य त्रिविधं कथयामि निशामय।
जगन्माता च प्रकृतिः पुरुषश्च जगत्पिता।
गरीयसीति जगतां माता शतगुणैः पितुः॥
राधाकृष्णेति गौरीशेत्येवं शब्दः श्रुतौ श्रुतः।
कृष्णराधेशगौरीति लोके न च कदा श्रुतः॥
प्रसीद रोहिणीचन्द्र गृहाणार्घ्यमिदं मम।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं संध्यया सह भास्कर!॥
प्रसीद कमलाकान्त गृहाण मम पूजनम्।
इति दृष्टं सामवेदे कौथुमे मुनिसत्तम!॥
राशब्दोच्चारणादेव स्फीतो भवति माधवः।
धाशब्दोच्चारतः पश्चाद्धावत्येव ससम्भ्रमः॥
आदौ पुरुषमुच्चार्य्य पश्चात् प्रकृतिमुच्चरेत्।
स भवेन्मातृगामी च वेदातिक्रमणे मुने!॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ५० अध्यायः॥

प्रकृष्टं, त्रि, (प्रकृष्यते इति। प्र+कृष+क्त।) प्रकर्षयुक्तम्। तत्पर्य्यायः। सुखम् २ प्रसुखम्३ प्रवर्हम् ४ वर्य्यम् ५ वरेण्यम् ६ प्रवरम् ७ पुरोगम् ८ अनुत्तरम् ९ प्राग्रहरम् १० प्रवेकम् ११ प्रधानम् १२ अग्रेसरम् १३ उत्तमम् १४ अग्र्यम् १५ ग्रामणीः १६ अग्रणीः १७ अग्रिमम् १८ जात्यम् १९ अग्र्यम् २० अनुत्तमम्२१ अनवरार्द्धेषु २२ प्रेष्ठम् २३ परार्द्ध्यम् २४ परम् २५। इति हेमचन्द्रः। ६। ७४॥ (यथा, मनुः। ७।१७०।
"यदा प्रकृष्टा मन्येत सर्व्वास्तु प्रकृतीर्भृशम्।
अत्युच्छ्रितं तथात्मानं तदा कुर्व्वीत विग्रहम्॥"
आकृष्टम्। यथा, देवीभागवते। १। ९। ८२।
"रथाङ्गेन तदा च्छिन्ने विष्णुना प्रभविष्णुना।
जघनोपरि वेगेन प्रकृष्टे शिरसी तयोः॥")

प्रकोष्ठः, पुं, (प्रकुष्यतेऽनेनेति। प्र+कुष निष्कर्षे+"उषिकुषीति।" उणा० २। ४। इति स्थन्।) कफोणेरधोमणिबन्धपर्य्यन्तहस्तभागः। इत्यमरः। २। ६। ८०॥ (यथा, रघुः। ३। ५९।
"ततः प्रकोष्ठं हरिचन्दनाङ्किते
प्रमथ्यमानार्णवधीरनादिनीम्।
रघुः शृणाङ्कार्द्धसुखेन पत्रिणा
शरासनज्यामनुनाद्विडौजसः॥")

गृहद्वारपिण्डकम्। वीथी इति विहोन्द इति च ख्यातम्। इति प्रयागशब्दटीकायां भरतमुकुटमथुरेशाः॥ (यथा, मानवे। ७। २२३। शौकटीकायां कुल्लूकभट्टः।
"ततः सन्ध्योपासनं कृत्वा तस्मात् प्रदेशात् कक्षान्तरं विविक्तप्रकोष्ठावकाशमन्यद्गत्वा गृहाभ्यन्तरे धृतशस्त्रो रहस्याभिधायिनां चराणां स्वव्यापारं शृणुयात्॥")

प्रक्खरः, पुं, (प्रचर+पृषोदरादित्वात् साधुः।) अश्वकवचः। इति शब्दमाला॥ प्रखर इति च पाठः॥

प्रक्रन्ता, [न्तृ] त्रि (प्र+क्रम+तृच्।) उपक्रमकर्त्ता। आरम्भकर्त्ता। इति व्याकरणम्॥

प्रक्रमः, पुं, (प्र+क्रम+भावे घञ्।) क्रमः। अवसरः। इति मेदिनी। मे, ४६॥ प्रथमारम्भः। तत्पर्य्यायः। उपक्रमः २। इत्यमरः। ३।२। २६॥ (यथा, कथासरित्सागरे। १८। ६३।
"पूर्व्वजैरपि हि प्राची प्रक्रमेण जिता दिशः।
गङ्गोपकण्ठे वासश्च विहितो हस्तिनापुरे॥")

प्रक्रान्तः, त्रि, (प्र+क्रम+क्तः।) प्रकरणस्थः। आरब्धः। यथा, भट्टिः। ४। ११।
"आतिष्ठदृगु जपन् सन्ध्यां प्रक्रान्तामायतीमवम्।
प्रातस्तरां पतत्रिभ्यः प्रबुद्धः प्रणमन्नविम्॥"

प्रक्रिया, स्त्री, (प्र+कृ+श्यः।) नृपदीनां चामरधूननच्छत्रधारणादिव्यापारः। तत्पर्य्यायः। अधिकारः २। इत्यमरः। २। ८। ३१॥ अधीकारः ३. नियतविधिः ४। इति शब्दरत्नावली॥ प्रकृष्टकार्य्यम्॥ (यथा, महाभारते। १२। १११। ५८।
"नोच्छ्रितं सहते कश्चित् प्रक्रिया वैरकारिका।
शुचेरपि हि युक्तस्य दोष एव निपात्यते॥")

प्रक्लिन्नः, त्रि, (प्र+क्लिद्+क्त।) क्लिन्नः। इति जटाधरः॥ प्रकर्षेण क्लेदयुक्तश्च॥

प्रक्वणः, पुं, (प्र+क्वण शब्दे+"क्वणो वीणायाञ्च।" ३। ३। ६५। इति अप्।) वीणायाः क्वणितः। वीणाशब्दः। तत्पर्य्यायः। प्रक्वाणः २। इत्यमरः। १। ६। २४॥ सुक्वाणः ३ सुक्वणः ४ उपक्वाणः ५ उपक्वणः ६। इति भरतः॥

प्रक्वाणः, पुं, (प्र+क्वण+घञ्।) प्रक्वणः। इत्यमरः। १। ६। २४॥

प्रक्षरः, पुं, (प्रकर्षेण क्षरति सञ्चलतीति। प्र+क्षर+अच्।) अश्वसन्नाहः। इति हेमचन्द्रः। ४। ३१७॥

प्रक्षालनं, क्ली, (प्र+क्षालि+ल्युट्।) धावनम्। मार्ज्जनम्। यथा,—
"धर्म्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम्॥"
इति हितोपदेशे १ परिच्छेदः॥

प्रक्षालितः, त्रि, (प्र+क्षालि+क्तः।) धौतः। मार्ज्जितः। इति हलायुधः॥

प्रक्षेपः, पुं, (प्र+क्षिप+घञ्।) औषधादिषु क्षेपणीयद्रव्यम्। यथा,—
"प्रक्षेपः पादिकः क्वाथात् स्नेहे कल्कसमो मतः।
षोड़शाष्टचतुर्भागं वातपित्तकफार्त्तिषु॥
क्षौद्रं कषाये दातव्यं विपरीता तु शर्करा।
मात्रा क्षौद्रघृतादीनां स्नेहे क्वाथे च चूर्णवत्॥
माक्षिकं हिङ्गु सिन्धूत्थं जरणाद्यास्तु
शाणिकाः॥"
इति वैद्यकपरिभाषा॥
विक्षेपः। यथा, "समित्प्रक्षेपान्तं कर्म्म कृत्वा।" इति भवदेवभट्टः॥ (प्रहरणम्। यथा, भागवते। ४। २९। १९।
"मनोरथिर्बुद्धिसूतो हृन्नीड़ो हृन्कूबरः।
पञ्चेन्द्रियार्थप्रक्षेपः सप्तधातुवरूथकः॥")

प्रक्षेपणं, क्ली, (प्र+क्षिप्+ल्युट्।) प्रकर्षेण क्षेपः। निक्षेपणम्। (यथा, याज्ञवल्क्ये। २।२६४।
"अर्धप्रक्षेपणात् विंशं भागं शुल्कं नृपो हरेत्॥")

प्रक्ष्वेड़नः, पुं, (प्रक्ष्वेड़तीति। प्र+क्ष्विड़ अव्यक्तशब्दे+ल्युः।) नाराचः। इत्यमरः। २।८।८७॥

प्रक्ष्वेड़ना, स्त्री, (प्रक्ष्वेड़न+टाप्। यद्वा, प्रक्ष्वेड़नं अव्यक्तशब्दोऽस्त्यस्या इति। अच्। टाप्।) नाराचः। इत्यमरटीकायां भगीरथः॥

प्रक्ष्वेदनः, पुं, (प्रक्ष्वेदतीति। प्र+क्ष्विद अव्यक्तशब्दे+ल्युः।) नाराचः। इत्यमरटीकायां भगीरथः॥

प्रक्ष्वेदना, स्त्री, (प्रक्ष्वेदन+टाप्।) नाराचः। इत्यमरटीकायां भगीरथः॥

प्रखरः, पुं (प्रकृष्टः खरः।) हयसन्नाहः। कुक्कुरः। अश्वतरः। अत्यन्तखरे, त्रि। इति मेदिनी॥

प्रख्यः, त्रि, (प्रख्यातीति। प्र+ख्या ख्यातौ+कः।) उत्तरपदे तुल्यार्थवाचकः यथा,—
"स्युरुत्तरपदे प्रख्यः प्रकारः प्रतिमो निभः॥"
इति हेमचन्द्रः॥
(यथा, महाभारते। १। २०८। ३१।
"द्विपचगरुड़प्रख्यैर्हारैः सौधैश्च शोभितम्।
शुभ्रमभ्रचयप्रख्यैर्गोपुरैर्मन्दरोपमैः॥"
श्रेष्ठः। यथा, तत्रैव। १२। २०४। ८।
"ज्ञानमुत्पद्यते पुंसां क्षयात् पापस्य कर्म्मणः।
यथादर्शतले प्रख्ये पश्यत्यात्मानमात्मनि॥")

प्रख्यातः, त्रि, (प्र+ख्या+क्तः।) प्रकृष्टख्यातियुक्तः। विख्यातः। यथा,—
"यस्य व्याकरणे वरेण्यघटनास्फीतः, प्रबन्धा दश
प्रख्याता नव वैद्यकेऽपि तिथिनिर्द्धारार्थ-
मेकोऽद्भुतः॥"
इति सुग्धबोधश्रीवे तच्छिष्यपदम्॥

प्रख्यातवप्रकः, पुं, (प्रख्यातो वप्रा जनयिता यस्य। कप्।) विख्यातपितृकः। यथा,—
"स्यादासुम्यायणोऽसुम्य पुत्रः प्रख्यातवप्रकः॥"
इति हेमचन्द्रः। ३। १६६॥

प्रख्यातिः, स्त्री, प्रकृष्टकीर्त्तिः। विख्यातिः। प्रपूर्व्वख्याधातोः क्तिन्प्रत्ययनिष्पन्ना॥

प्रगण्डः, पुं, (प्रत्यासन्नो गण्डो यस्मिन्यस्य।) कूर्परोपरिकक्षपर्य्यन्तभागः। इत्यमरः। २।६।८०॥ कनुइ अवधि बगल पर्य्यन्त इति भाषा॥